

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Review of Goldberg, A.E. (2022) Blaming the addicted brain: building bridges between criminal law and neuroscientific perspectives on addiction (dissertatie Maastricht)

Es, R.M.S. van

Citation

Es, R. M. S. van. (2024). Review of Goldberg, A.E. (2022) Blaming the addicted brain: building bridges between criminal law and neuroscientific perspectives on addiction (dissertatie Maastricht). *Tijdschrift Voor Criminologie*, 66(4), 441-446.
doi:10.5553/TvC/0165182X2024066004005

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4296796>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Blaming the addicted brain: Building bridges between criminal law and neuroscientific perspectives on addiction

Roosmarijn van Es

Goldberg, A.E. (2022). *Blaming the addicted brain: Building bridges between criminal law and neuroscientific perspectives on addiction* (dissertatie Maastricht University). Eleven.

Op 21 april 2022 verdedigde Anna Goldberg succesvol haar proefschrift *Blaming the addicted brain: Building bridges between criminal law and neuroscientific perspectives on addiction* aan de Universiteit Maastricht. In deze monografie is gezocht naar antwoord op de vraag op welke wijze de verslaving van verslaafde daders doorwerkt in hun strafrechtelijke aansprakelijkheid en welke rol hierin is weggelegd voor een neurowetenschappelijk perspectief op verslaving. Verslaving komt zeer regelmatig voor in de strafrechtketen, maar de wijze waarop hiermee wordt omgegaan in het strafproces, en tevens de wijze waarop hiermee zou moeten worden omgegaan in het Nederlandse strafproces, zijn tot op heden in wetenschappelijk onderzoek onderbelicht gebleven. In de afgelopen decennia is tevens meer aandacht gekomen voor neurowetenschappelijke verklaringen van zowel (delinquent) gedrag als verslaving en de gevolgen hiervan. Deze ontwikkelingen lijken direct relevant voor het strafrecht, maar onderzoek in de Nederlandse context is zeer schaars. De monografie van Goldberg vervult daarom in meerdere opzichten een 'brugfunctie': allereerst vormt dit proefschrift een verbinding tussen de disciplines van het strafrecht, de neurowetenschap¹ en de forensische psychiatrie en psychologie. Om recht te kunnen doen aan dit snijvlak onderzoekt Goldberg deze vraag enerzijds vanuit een theoretisch en normatief perspectief (hoofdstuk 1 t/m 4) en anderzijds vanuit een empirische invalshoek (hoofdstuk 5 t/m 7). Op deze manier wordt zowel *law in the books* als *law in action* bestudeerd. Ten slotte beslaat het empirische gedeelte van het proefschrift verschillende (kwantitatieve én kwalitatieve) sociaal-wetenschappelijke methoden, te weten een dossierstudie (hoofdstuk 5), een experimentele vignetstudie (hoofdstuk 6) en een interviewstudie (hoofdstuk 7). Een proefschrift dat zich met recht multidisciplinair mag noemen.

Het boek kent een logische en natuurlijke tweedeling. Hoofdstuk 1 biedt een korte en brede introductie in de discipline van *neurolaw*. Goldberg staat stil bij de (problemen met de) context en definities van concepten als verslaving, toerekenbaarheid en verwijtbaarheid in het strafrecht. Concepten die zowel in de wetenschap en de rechtspraktijk als in het dagelijks leven in verschillende termen kunnen worden

1 In het proefschrift wordt deze term gebruikt om te verwijzen naar informatie over de werking van specifieke onderdelen van de hersenen die gedrag kunnen verklaren.

uitgedrukt en daardoor ook andere betekenissen kunnen hebben. Hoofdstuk 2 gaat vervolgens nader in op de diversiteit en complexiteit van het concept ‘verslaving’. Goldberg bespreekt verschillende problemen bij het definiëren van dit concept: In hoeverre is sprake van een stoornis of een ziekte? In hoeverre wordt gedragscontrole of -beheersing beïnvloed? Kwesties die als een rode draad door de rest van het proefschrift lopen. In hoofdstuk 2 wordt uiteindelijk de volgende definitie voor verslaving gehanteerd: ‘het gebruik van een middel in een dergelijke mate dat preoccupatie ontstaat met het gebruik van dat middel, dat slechts tot tijdelijke voldoening leidt, waarbij het individu in verschillende mate moeilijkheden ervaart om dit gedrag te beheersen ondanks de schadelijke gevolgen’.² Vervolgens biedt dit hoofdstuk een overzicht van verschillende modellen die het ontstaan en het voortduren van de verslaving trachten te verklaren. Het debat over de verklaringsmodellen van verslaving wordt teruggebracht tot twee tegenstrijdige modellen: het keuzemodel, waarin vooral een grote rol is weggelegd voor keuzevrijheid en wilsbekwaamheid in het ontstaan en voortduren van de verslaving, en het hersenziektenmodel, waarin vooral de schadelijke (en onomkeerbare) gevolgen van middelenmisbruik op de hersenen centraal staat. Deze twee modellen gaan dus ook uit van een verschillende invloed van verslaving op gedrag. Een belangrijke conclusie die Goldberg trekt op basis van dit overzicht is dat het aanhangen van een specifiek model geen invloed hoeft te hebben op de beoordeling van juridische vraagstukken. In het recht tellen volgens Goldberg enkel de (gebrekkige) capaciteiten van de verdachten, waarvoor beide modellen handvatten kunnen bieden.

Hoofdstuk 3 geeft een systematische en zeer grondige uitwerking van de mogelijke rol van verslaving in de verschillende beslissingen van het rechterlijke beslismodel in artikel 350 van het Wetboek van Strafvordering (Sv). Er wordt aandacht besteed aan alle mogelijke elementen (onder andere opzet, schuld en voorbedachte raad) in het Nederlandse tripartiete rechtssysteem waarbij verslaving een rol speelt (of zou kunnen spelen). Daaruit komt, logischerwijs, naar voren dat een mogelijke rol van verslaving vooral is weggelegd in beslissingen over (verminderde) toerekenbaarheid en het opleggen van sancties. Een verslaving wordt gerekend tot de persoonlijke omstandigheden van een verdachte die een rol kunnen spelen bij strafuitsluiting of straftoemeting. Er wordt dan ook een uitgebreide analyse gegeven van de beoordelingskaders (of beter gezegd: de afwezigheid ervan) voor ontoerekenbaarheid. Daarbij wordt ook een rechtsvergelijking gemaakt met Duitsland en Engeland en Wales. Goldberg vindt aanknopingspunten bij het beoordelingskader voor toerekenbaarheid zoals voorgesteld door Bijlsma (2016). Centraal daarin staat de focus op capaciteiten van het individu, waarbij het gaat om de vraag of een verdachte door zijn stoornis niet kon begrijpen dat het feit wederrechtelijk was (cognitief element), of het individu onvoldoende in staat was om in overeenstemming met zijn begrip van deze wederrechtelijkheid te handelen (volitioneel, of wilsbetreffend, element). Goldberg concludeert dat de huidige afwezigheid van een helder beoordelingskader de deur openzet voor een succesvol beroep op ontoerekenbaarheid op basis van verslaving, omdat een verslaving deze capaciteiten kan beïnvloeden. Bij een dergelijk beroep kunnen neurowetenschappelijke inzichten (bijvoor-

2 Letterlijke vertaling van de Engelstalige definitie in het proefschrift.

beeld aanwijzingen voor gebrekkige impulscontrole of hersenschade door verslaving) waardevol zijn om te beoordelen of een verdachte in zijn cognitieve en/of volitionele capaciteiten dusdanig is beperkt dat sprake is van volledige ontoerekenbaarheid. Goldberg concludeert uiteindelijk dat dit enkel in heel uitzonderlijke, voornamelijk theoretische gevallen aan de orde zou zijn. Dit is geen verrassende uitkomst, aangezien bij ernstige verslaving vaak sprake is van comorbiditeit met andere psychische stoornissen (zie bijvoorbeeld Van der Veeken et al., 2017) wanneer de beoordeling over toerekenbaarheid op tafel ligt. In zulke gevallen zal vooral de nadruk liggen op andere psychische problematiek dan de verslaving. De vragen die dan rijzen zijn enerzijds of de conclusie uit hoofdstuk 3 wel praktische relevantie heeft, maar anderzijds ook of het realistisch is dat een gedragskundige rapportage wordt opgemaakt waarin advies wordt gevraagd over de toerekenbaarheid, wanneer enkel sprake is van een verslaving zonder dat er vermoeden is van een andere stoornis. Indien dit antwoord nee is, zegt dit wellicht ook wat over hoe verslaving in het algemeen gepercipieerd wordt in het strafrecht. Het proefschrift gaat hier niet verder op in. Dit zou wel een waardevolle toevoeging zijn geweest in het empirische deel van het proefschrift om nader te duiden wat de rol van verslaving nu precies is in het strafrecht.

Het theoretische, normatieve deel van het proefschrift wordt afgerond in hoofdstuk 4 met de bespreking van het leerstuk *culpa in causa*, dat een verklaring kan bieden voor de gebrekkige rol van verslaving bij de strafuitsluitingsgrond van ontoerekenbaarheid, maar ook bij een oordeel over verminderde toerekenbaarheid. Op het moment dat iemand een eigen aandeel heeft aan het veroorzaken van een strafuitsluitingsgrond, zoals ontoerekenbaarheid, mag dat individu geen beroep meer doen op die strafuitsluitingsgrond. Een dergelijke redenering is zeker relevant bij intoxicatie, al dan niet in het kader van een verslaving. Goldberg zet in hoofdstuk 4 het huidige beoordelingskader voor culpa in causa uiteen en komt daarbij wederom tot de conclusie dat heldere, eenduidige beoordelingscriteria eigenlijk ontbreken en daardoor de toepassing ook (te) breed wordt ingezet. Intoxicatie wordt vaak als proxy gebruikt voor culpa in causa en verantwoordelijkheid voor de verslaving wordt vaak gelijkgesteld aan verantwoordelijkheid voor het delict. Uit de rechtsvergelijking blijkt dat een dergelijke redenering lijkt op een *Lebensführungsschuld* uit het Duitse strafrecht, oftewel schuld voor een bepaalde levensstijl. Om een dergelijke onjuiste redenering te voorkomen suggereert Goldberg dat in het beoordelingskader aandacht moet zijn voor expliciete capaciteiten van de verdachte waarop culpa in causa kan worden gebaseerd. Daarbij dient aandacht te zijn voor zowel cognitieve als volitionele elementen (vergelijkbaar met het beoordelingskader voor ontoerekenbaarheid). In het huidige beoordelingskader voor culpa in causa ontbreekt de mogelijkheid om volitionele elementen mee te nemen en wordt volledig ingezet op het cognitieve element. Met een toevoeging van een volitioneel element zouden ook neurowetenschappelijke inzichten over controle op gedrag een bijdrage leveren aan de beoordeling van die capaciteiten. Een tweede criterium dat Goldberg voorstelt, is het toevoegen van een voorzienbaarheidseis. De vraag die zij stelt, en openlaat, is of deze eis moet zien op het voorzien van het daadwerkelijke delict of enkel op negatieve uitkomsten die voort kunnen komen uit het middelengebruik. Dit laatste lijkt vooral een soort voor-

waardelijke voorzienbaarheid te suggereren (vergelijkbaar met voorwaardelijk opzet).

Deze zeer systematische uiteenzetting van de theoretische en normatieve kaders met betrekking tot de wijze waarop verslaving zou kunnen doorwerken in strafrechtelijke aansprakelijkheid en welke rol hierin is weggelegd voor een neurowetenschappelijk perspectief op verslaving, zou al voldoende kunnen zijn voor een solide proefschrift. Echter, Goldberg gaat in het tweede deel van het proefschrift een stap verder door de geïdentificeerde problemen en oplossingen ook empirisch te onderzoeken. Op dit punt gaat het boek dan ook over van law in the books naar law in action. Hoofdstuk 5 bespreekt de bevindingen van een dossieranalyse van 70 strafzaken, waarbij zowel kwantitatief als kwalitatief wordt gekeken naar het moment in de strafzaak (i.e. bij welke vraag van het beslismodel uit art. 350 Sv) dat verslaving aan de orde komt, welke partij (rechter, officier van justitie of advocaat) hier aandacht aan besteedt en wat de rol van gedragsdeskundigen daarbij is. Waar in klassiek jurisprudentieonderzoek vaak wordt volstaan met bestudering van het vonnis of arrest, gaat Goldberg ook hier een stap verder door in haar analyse het volledige strafdossier (met onder andere pleitnota's, requisitoirs, processen-verbaal en gedragskundige rapportages) te betrekken om meer inzicht te vergaren in de argumentatie van de verschillende partijen. Uit de dossieranalyse kwam naar voren dat verslaving vooral, en ook logisch, ter sprake komt in de gedragsdeskundige rapportages. Verwijzing naar een verslaving in het strafproces vindt dan ook vooral plaats bij beslissingen over verminderde toerekenbaarheid en de sanctie. Goldberg was verrast door de bevinding dat verslaving het minst werd aangehaald door advocaten. In de interviews in hoofdstuk 7 wordt door advocaten de verklaring gegeven dat dit komt doordat verdachten bang zijn voor ingrijpende maatregelen (bijvoorbeeld een tbs-maatregel), wanneer de verslaving als stoornis wordt ingebracht in het proces. Anderzijds geven zij ook het eenvoudige, praktische argument dat sommige cliënten hun verslaving niet als probleem zien en dus ook niet ter sprake willen brengen tijdens de zitting.

Consistent met de opbouw van de overige hoofdstukken is vervolgens gekeken naar de toepassing van culpa in causa. Hieruit kwam naar voren dat in menig culpa in causa-argument een redenering van Lebensführungsschuld schuil lijkt te gaan. Omdat het moeilijk is om op basis van documenten daadwerkelijke beslisprocessen bloot te leggen, onderzocht Goldberg dit in hoofdstuk 6 door middel van een experimentele vignetstudie onder masterstudenten strafrecht en officieren van justitie. Het is moeilijk om dergelijke studies (vanwege grote aantallen respondenten die vaak nodig zijn) uit te voeren onder strafrechters en raadsheren. Daarvoor is ook expliciete toestemming nodig van de Raad voor de rechtspraak en het Landelijk Overleg Vakinhoud Strafrecht, wat in de praktijk niet eenvoudig blijkt voor dergelijke grootschalige kwantitatieve onderzoeken (Bosma & Buisman, 2018). Waar het gebruik van studenten en officieren van justitie in eerste instantie dus een tekortkoming lijkt te zijn, is het een sterk punt van deze studie dat niet enkel met studenten is gewerkt (als proxy voor toekomstige juristen), maar ook magistraten zijn betrokken die zich in een zaak bezighouden met de leerstukken van toerekenbaarheid en culpa in causa. Een dergelijke vergelijking was zeer nuttig, omdat bleek dat de studenten en officieren regelmatig afweken van elkaar in hun oordeel. On-

der een steekproef van 106 officieren van justitie en 171 masterstudenten is een fictieve casus verspreid waarbij twee aspecten zijn gemanipuleerd: het type delict (gewelddelict versus vermogensdelict) en de verslavingsvisie (keuzemodel versus hersenziekte). Dit resulteerde in vier verschillende condities. Het type delict werd gevarieerd om te toetsen in hoeverre verslaving een andere rol had voor een instrumenteel vermogensdelict dan voor een reactief gewelddelict. Dit verschil werd niet gevonden. Een mogelijke verklaring, die ook aangehaald werd door Goldberg, is dat het vermogensdelict ook een geweldscomponent bevatte, waardoor een daadwerkelijk onderscheid deels wegviel. Dit is een gemiste kans geweest, aangezien inzicht in de rol van verslaving in specifieke delicten in de rest van het onderzoek onderbelicht blijft. Uit de resultaten kwam naar voren dat de hersenziektevisie op verslaving, gekenmerkt door de toevoeging van neurowetenschappelijke informatie in de casus, resulteerde in een significant lagere inschatting van de toerekenbaarheid. Er waren geen effecten op de uiteindelijk straf. De wijze waarop de verslavingsvisie is verwerkt in de vignetten roept wel de vraag op of Goldberg in deze studie niet ook in de valkuil van een *Lebensführungsschuld* is getrap.

Ten slotte wordt in hoofdstuk 7 door middel van een kwalitatieve interviewstudie aandacht besteed aan de daadwerkelijke beslisspraktijk van tien professionals die in het strafrecht regelmatig te maken krijgen met verslaafde individuen, te weten strafrechtadvocaten, officieren van justitie, strafrechters en gedragsdeskundigen. De bevindingen bieden vooral aanvullende duiding voor de resultaten en conclusies uit de eerdere (empirische) hoofdstukken, waarbij een van de voornaamste bevindingen was dat ook in de praktijk steun is voor een capaciteitengerichte benadering van leerstukken als *culpa in causa* en verantwoordelijkheid in plaats van een nadruk op het diagnostische label van de problematiek. Op deze manier zou volgens Goldberg ook worden voorkomen dat verschillende associaties (zowel positief als negatief) met de term verslaving leiden tot onnodige variatie in besluitvorming. Tevens laat deze studie zien dat sommige theoretische problemen met betrekking tot de rol van verslaving in het strafrecht (bijvoorbeeld de vraag welk verslavingsmodel in de praktijk wordt gehanteerd en de rol van neurowetenschappelijke kennis in het strafrecht) in de praktijk (nog) niet of nauwelijks aan de orde zijn. Dit lijkt te raken aan de kern van het proefschrift, maar Goldberg reflecteert hier adequaat op in het concluderende hoofdstuk van het proefschrift, evenals het nawoord van het boek.

Slothoofdstuk 8 beantwoordt de onderzoeksvraag uit dit proefschrift op zowel micro- als meso- en macroniveau. Goldberg pleit voor een capaciteitengeoriënteerde benadering voor toerekenbaarheid en *culpa in causa*, gericht op zowel cognitieve als volitionele elementen. Om dergelijke capaciteiten te beoordelen stelt zij voor dat in aanvulling op de huidige focus op cognitieve capaciteiten een volitioneel aspect expliciet wordt verwerkt in de beoordelingskaders van *culpa in causa* en ontoerekenbaarheid. Een dergelijk aspect zou zich volgens Goldberg moeten richten op wat zij diachronische controle noemt: in hoeverre is een (verslaafd) individu in staat om te anticiperen op een situatie waarin hij zich niet kan beheersen? Goldberg gebruikt als voorbeeld dat een alcoholverslaafde een route neemt waarbij hij niet langs een café hoeft, of dat een verslaafde hulp zoekt voor zijn verslaving. Daarbij moet ook aandacht zijn voor mogelijke interne en externe factoren die

deze vorm van controle bemoeilijken. Een voorbeeld van een interne factor is de mogelijkheid om langetermijngevolgen te overzien. Een voorbeeld van een externe factor is ineffectiviteit van een behandeling voor verslaving. Momenteel wordt culpa in causa vrijwel direct aangenomen voor verslaving, ongeacht of de verdachte onder invloed was ten tijde van het delict. Neurowetenschappelijke inzichten zouden kunnen bijdragen aan een explicietere beoordeling van controlegerelateerde (volitionele) capaciteiten bij culpa in causa en toerekeningsvatbaarheid. Op meso- en macroniveau stelt Goldberg dat in zaken met verslaving geoordeeld moet worden over de verantwoordelijkheid voor het delict zelf in plaats van de verantwoordelijkheid voor de verslaving.

Dit proefschrift vervult op meerdere wijzen een brugfunctie in de wetenschap en tussen wetenschap en praktijk. Deze functies worden uitstekend vervuld door het toegankelijke (Engelse) taalgebruik. Hoofdstukken zijn op zichzelf staand te lezen, waarbij argumentatie consequent en zeer systematisch wordt uitgewerkt. Tegelijkertijd is elk hoofdstuk een belangrijke bouwsteen voor het geheel, waarbij de rode draad goed zichtbaar blijft. De toon in het gehele boek is realistisch en pragmatisch, maar ook genuanceerd en van voldoende kritische noten op het eigen werk voorzien. Het nawoord, waarin Goldberg reflecteert op het onderzoeksproces, getuigt van deze kritische houding en ook van de groei die over het algemeen tijdens een promotietraject wordt doorgemaakt. Al met al is dit proefschrift een mooi naslagwerk voor zowel de wetenschap als praktijkjuristen en gedragsdeskundigen over de (complexe) rol van verslaving in het Nederlandse strafrecht. Een ambitieus en vernieuwend voorbeeld van empirisch-juridisch onderzoek, waarbij de verbinding tussen theorie en praktijk niet een brug te ver is.

Literatuur

- Bijlsma, J. (2016). *Stoornis en strafuitsluiting: Op zoek naar een toetsingskader voor ontoerekenbaarheid*. Wolf Legal Publishers.
- Bosma, A., & Buisman, S. S. (2018). Inleiding: Evidence-based onderzoek in wetgeving en rechtspraak. In A. Bosma & S. S. Buisman (Red.), *Methoden van onderzoek in het strafrecht, de criminologie en de victimologie* (pp. 1-19). Wolters Kluwer.
- Van der Veeken, F. C., Bogaerts, S., & Lucieer, J. (2017). Patient profiles in Dutch forensic psychiatry based on risk factors, pathology, and offense. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 61(12), 1369-1391.